

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT OHRIDSKI

ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „КЛАСИЧЕСКИ ИЗТОК“
СПЕЦИАЛНОСТ „ИНДОЛОГИЯ“

Боряна Георгиева Камова

**ДХАРМАСУТРА И ДХАРМАШАСТРА КНИЖНИНАТА ЗА
ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ПРОФЕСИОНАЛНА И СЪСЛОВНА
ПРИНАДЛЕЖНОСТ В ДРЕВНА ИНДИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователната и научна степен „доктор“,
научно направление 2.1. Филология
(Индийска литература и култура)

Научен консултант
доц. д-р Гергана Русева

София 2018

Дисертационният труд със заглавие „*Дхармасутра и дхармашастра* книжнината за връзката между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия“ се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и списък на използвани съкращения. Обемът на дисертационния труд е 238 страници, от които 226 страници са основен научен текст. Библиографията обхваща 162 заглавия, от които 41 в раздела Извори, 115 в Използвана литература (24 на български и руски и 91 на английски) и 6 в Справочници. Ползваните транслитерирани текстове на санскритски извори са от електронната база данни GRETEL (Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages).

Докторантът е зачислен в докторантура на самостоятелна подготовка към Катедра „Класически Изток“ на Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ на 10 януари 2017 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на Катедра „Класически Изток“ към Факултета по класически и нови филологии (ФКНФ) на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 5 декември 2018 г.

Във връзка с предсрочното предаване на дисертационния труд и условията за предсрочно отчисляване при докторантура на самостоятелна подготовка, отчисляването се придвижи при насочването към публична защита с решение на катедрения съвет на Катедра „Класически Изток“ от 5 декември 2018 г. и решение на Факултетния съвет на ФКНФ на СУ от 11 декември 2018 г.

Съсловно-кастовите отношения са постоянна тема в изследванията по социална история на Индия, но и в индийското общество. Варновият социален модел, въз основа на който се развива съсловно-кастовата система, се формира в зората на индийската цивилизация и присъства устойчиво в социалната действителност на Индия в течение на цялата ѝ по-сетнешна история. Варновите норми доминират в традиционното индийско общество, а и повлияват насоката на индийското обществено-икономическо и обществено-политическо развитие. Днес в Индия по закон не съществува съсловно-кастово деление, но съсловно-кастовите порядки, съзнание и практики продължават да са фактор в индийското общество.

1. Значимост и актуалност на проблема

Занятието е сред основните определители, които дефинират всяко отделно съсловие – т.нар. *варна* (*varṇa*), в съществуващия в Древна Индия варнов социален модел. В разнородни извори от периода на индийската Древност се очертава в принципен план съществено място на областта на професионална дейност като варнов (съсловен) маркер, макар и да не се явява единствен такъв. В изследванията на варновите порядки това намира отражение, но ролята на занятието като фактор в процесите на преобразувания в хода на развитие на варновия социален модел е слабо проучена. В изследванията по въпросите на съсловно-кастовите отношения в различните времена от историята на Индия въпросът за връзка между професионална и съсловна принадлежност присъства главно като регистриран факт.

Значимостта в общия контекст на варновите порядки на връзката между професионална и съсловна (варнова) принадлежност в Древна Индия е отчетливо засвидетелствана в многобройни древноиндийски извори. Такава обвързаност е проследима още при формирането на варновия социален модел, а и при оформянето и преформулирането на негови черти и определени порядки в течение на историческите развития. Свързаността на занятие с конкретни съсловни позиции има съществена роля за характера на функционирането на варновия социален модел като цяло. Релацията занятие–варна има отношение и към съществуването на модела, към основополагащите за него идеи, към ценностната система, която той утвърждава в индийската обществена среда, и към механизмите за адаптиране на модела в нови исторически реалности.

Често засягана тема в проучванията на съсловно-кастовите отношения е за засвидетелствано разминаване между теория и практика. Това насочи изследването на релацията занятие–варна преди всичко в нормативен контекст. Защото древноиндийската теория на варновите отношения съдържа многообразие от възможности за поведения в различни житейски ситуации и като цяло не се конфронтира с действителността – допуска отклонения, като същевременно поддържа идеала като цел. Анализът на свидетелствата от древноиндийската нормативна *дхармасутра* (*dharmasūtra*) и *дхармашастра* (*dharmasāstra*) книжнина разкрива висока степен на гъвкавост и адаптивност на нормите в рамките на по-голямата част от индийската Древност, както и това че

релацията занятие–варна се откроява като съществена опора за осъществяването на настъпвалите в модела промени.

Връзката между професионална и варнова принадлежност в Древна Индия не е била предмет на самостоятелно целенасочено обзорно проучване. Фокусирането върху този отпределен аспект на варновите порядки и проследяването на развитието му в исторически план дава значително по-ясна перспектива за мястото и ролята на релацията занятие–варна във варновия социален модел. Изясняването на същността ѝ като свързана с един от основните варнови определители е съществено и в развитието на знанието за варновия социален модел като цяло.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на настоящия дисертационен труд са разписаните в древноиндийската *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина норми относно връзката между професионална и съсловна принадлежност, както и други, свързани с релацията занятие–варна предписания в контекста на йерархичната традиционна индийска социална система, съдържащи се в тези нормативни текстове.

Предмет на настоящия дисертационен труд е връзката между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия и по-конкретно нейните значимост и роля, механизми на функциониране и на въздействие, принципи на обвързване и динамика в рамките на традиционната индийска социална система в светлината на изложените в древноиндийската

нормативна *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина предписания.

3. Цели и задачи на изследването

Основна цел на настоящия дисертационен труд е анализът на същността на релацията занятие–*варна* в Древна Индия в историческа перспектива въз основа на нормативната древноиндийска *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина в посока обновяване на знанията по темата. Чрез целенасочен обзорен анализ се цели да се открият основни аспекти на връзката между професионална и съсловна принадлежност и на ролята ѝ в развитието на традиционната индийска социална структура и да се проследи и осмисли тя в контекста на протичалите обществено-икономически и обществено-политически преобразувания през периода от средата на I хилядолетие пр.н.е. до средата на I хилядолетие от н.е.

Конкретните задачи, които се поставят за осъществяване с настоящия дисертационен труд са: ексцерпиране и систематизиране на свидетелствата от *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнината за съществуването на обвързаност между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия; обзор на базови изследвания, в които се засяга въпросът за връзка между професионална и съсловна принадлежност в древноиндийското общество; открояване на основни опори на релацията занятие–*варна*, на нейните значимост и роля в развитието на традиционната индийска социална структура, на механизмите ѝ на функциониране и на въздействие, на принципите на обвързване и динамиката на промени в нея; очертаване и анализиране на връзката

между професионална и съсловна принадлежност в перспективата на историческата действителност в Древна Индия.

4. Обхват и методология на изследването

Анализирани в настоящия дисертационен труд са свидетелства по темата в рамките на санскритските нормативни текстови корпуси *Дхармасутра* (Dharmasūtra) и *Дхармашастра* (Dharmaśāstra) и конкретно информацията от текстовете *Анастамба дхармасутра* (*Āpastamba dharmasūtra*), *Гаутама дхармасутра* (*Gautama dharmasūtra*), *Баудхаяна дхармасутра* (*Baudhāyana dharmasūtra*), *Васишха дхармасутра* (*Vasiṣṭha dharmasūtra*), *Манавадхармашастра* (*Mānavadharmasāstra*), *Яджнавалкясмрити* (*Yājñavalkyaśmṛti*), *Нарадасмрити* (*Nāradaśmṛti*) и *Брихаспати дхармашастра* (*Bṛhaspati dharmasāstra*), датирани най-общо в периода от средата на I хил. пр.н.е. до средата на I хил. от н.е. Тези древноиндийски нормативни текстове предоставят най-обхватна информация по разглежданите в дисертационния труд въпроси и представят важни етапи от развитието на варновите порядки и норми в рамките на Древността в Индия.

Настоящото изследване се базира на ексцерпиране от посочените извори на свидетелства във връзка с темата на дисертационния труд. Извлечената информация е систематизирана и подложена на сравнителен анализ. Разглежда се в хронологичната перспектива на историческата действителност в Древна Индия и в контекста на значимите настъпвали през

периода на Древността в Индия общественно-икономически развития. Прегледът на историографски материали по темата е също важна част от разработката. Приложената за целите на изследването методология съчетава изворов, хронологически, културно-исторически и социално-антропологически анализ.

За целите на изследването са използвани авторитетни преводи на оригиналните текстове, при работа с които са правени съпоставки и със самите санскритски текстове. При позоваването на конкретни пасажии от тях, предаването на съдържанието им по същество е допълнено с цитиране в оригинал, с цел да се даде възможност на ползващите санскрит да придобият по-точна представа. Цитиранията в оригинал са съществени и с оглед проследяване на употребата на определена терминология във връзка със спецификата на езика санскрит и възможността за различно интерпретиране при превод, което често рефлектира върху съществото на отразяваните явления. Благодаря на научния си консултант доц. д-р Гергана Русева за съдействието при работата с оригиналните текстове и за настояването такива цитирания да бъдат включени в текста на дисертацията.

В дисертационния труд често по отношение на връзката между професионална и съсловна принадлежност се използва за краткост съкратеното ѝ обозначаване като „релация занятие–варна“. В него под „занятие“ следва да се разбира професионална дейност, не конкретна професия, а в осмислянето на релацията – да се прави отчетливо разграничение между област на

дейност и определено занятие. Предписанията в древноиндийската нормативна *дхармасутра-* и *дхармашастра-*книжнина са принципно за вид и характер на дейностите и само в ограничени случаи за определени занятия. Формулировката „релация занятие–варна“ е на проф. д-р Милена Братоева, подаде я в рецензията си за проекта на дисертационния труд, аз я приех като удачна кратка форма на моята и ѝ благодаря за уместното предложение.

5. Структура и съдържание на дисертационния труд

Структурата на дисертационния труд е съобразена с характера на изследването. В същинската част на изложението първо е очертан разглежданият проблем; следва представяне на свидетелствата от изворите, на които стъпва анализът; последван от обзор на предходни изследвания; и последно се излага авторовият анализ по темата. Съдържанието на основното изложение в дисертационния труд е разпределено в увод, четири глави и заключение.

Уводът се състои от четири части, в които се очертават вече засегнатите тук въпроси като актуалност и значимост на зададената тема (част 1), обект и предмет на изследването (част 2), подбор на изворовия материал и методология (част 3) и цел и задачи на дисертационния труд (част 4).

Глава първа има за цел да очертае проблема за връзката между професионална и съсловна принадлежност в общия контекст на древноиндийската

социална и културна действителност и също съдържа четири части.

В първата от частите на Глава първа е проследена появата, както и развитието в периода на Древността на варновия социален модел като е изтъкнато присъствието в този процес на връзката между занятие и съсловна принадлежност като значим фактор или маркер, пояснено е определянето на свързаната с модела организация на обществото като традиционна индийска социална структура, изведени са основните акценти в така очертаната историческа перспектива с възникване на конкретни черти на варновия социален модел в течение на историята на развитието му и е коментирана късната поява на кастата като социално явление.

Във втората част на първата глава е разгледан проблемът за връзката между професионална и съсловна принадлежност в социалната действителност на Древна Индия като се засягат въпросите за обвързаността на определени сфери на дейност с различните съсловни позиции като съществен аспект на холистичната представа за строеж на обществото въплътена в древноиндийския варнов социален модел; за това, че значимостта на релацията занятие–варна надхвърля видимо основната ѝ функция – разпределението на ролите в обществото; за градирането в определен ред на четирите варни – *брахман* (brāhmaṇa), *кшатрия* (kṣatriya), *вайшия* (vaiśya) и *шудра* (śūdra), и вменяването на определени професии във варнов дълг като средство за опазване на установения варнов порядък; за важната роля, която връзката между професионална и съсловна

принаделжност изиграва при създаването на механизми за вписване на историческите промени съобразно принципите на варновия модел.

В третата част на Глава първа се разисква релацията занятие–*варна* в контекста на древноиндийската представа за порядъка – *дхарма* (dharma), от който варновият социален модел е съществен елемент в земните измерения на вселенските му мащаби, и в контекста на който важността на връзката между професионална и съсловна принадлежност е значимо изявена с отреденото ѝ място във *варнадхарма* (varṇadharmā), т.е. варновата *дхарма* – съвкупността от предписаното за всяко съсловие, както и в т.нар. *свадхарма* (svadharma) – личната *дхарма* на всеки отделен член на варновото общество; открито е, че във *варнадхарма* варновата принадлежност е обвързана и със сфера на дейност и занятие; подчертава се, че областта на дейност или занятието заемат съществено място в респективната *дхарма* на отделните общности и индивиди – в личен и обществен план; коментирана е многообразната същност на понятието *дхарма* отразена в основополагащата в индийската традиция представата за *дхарма*, както и в концепциите за *варнадхарма* и *свадхарма*, в които понятието се разгръща в определено социално съдържание.

Четвъртата част на първата глава третира варновия социален модел в мащабите на общоиндийската културна традиция и извежда като основни акценти въпросите за връзката му с брахманистката културна традиция; за феномена на устойчивостта във времето на варновия

порядък; за идеала за брахманството, символизиращо знанието, образоваността и духовността и за ролята му за формирането, насочването, развитието и оцеляването на индийската традиция; за негативните страни на варновото наследство и за съществуването на кастоворазграничителното мислене в днешна Индия. Във всеки от тези аспекти е проследимо и присъствието на релацията занятие–варна.

В Глава втора са изложени извлечените от подобрите извори свидетелства за имащи отношение към връзката между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия предписания и практики. Основната част от цитатите от оригиналните текстове в транслитерация е включена в тази глава в бележки под линия. При повтарящо се позоваване на вече посочени така пасажи, не е даван дословният цитат, обозначен е само с номера на съответните части от текстовете.

В част първа на втората глава е направен общ преглед на подобрите извори, засегнати са въпроси на съдържанието и датирането на текстовете, на значимостта на отделни от тях и мястото им в древноиндийската книжнина.

В част втора на тази глава се представя как връзката между област на дейност и съсловна принадлежност е засвидетелствана конкретно в *Анастамба дхармасутра*, *Гаутама дхармасутра*, *Баудхаяна дхармасутра* и *Васишха дхармасутра*, като ексцерпираната информация от всеки отделен текст е представена в обособена подчаст. В обобщение е отбелязано, че в *дхармасутра*-книжнината касаещите занятия въпроси имат като цяло

ограничено присъствие, занятието не доминира като варнов определител, но принципната важност на релацията занятие–варна е ясно очертана

Третата част на Глава втора съдържа поднесени систематизирано извлечените от най-авторитетния древноиндийски нормативен текст свидетелства за релацията занятие–варна. В *Манавадхармашастра*, който е и най-богатият на информация по темата на дисертационния труд текст, се прави за първи път детайлна характеристика на отделните варни и отношенията помежду им и се излага цялостната идея за варновата организация на обществото.

В част четвърта на втората глава е включен един също много значим в древноиндийската книжнина текст, макар и непринадлежащ на корпусите *Дхармасутра* и *Дхармашастра* – *Артхашастра* (*Arthaśāstra*), най-авторитетният древноиндийски текст по въпросите на управлението. Прибавянето му е обосновано с това, че свидетелствата за връзката между професионална и варнова принадлежност в *Артхашастра* представляват особен интерес тъй като отразяват в по-голяма степен практическото приложение на варновите порядки, разкриват и допустимост ограничителните предписания да се прекрачват.

В последните пета и шеста част на Глава втора са изложени ексцерпирани свидетелства за релацията занятие–варна от късните за индийската Древност текстове *Яджнавалкясмрити* (в част пет), и от *Нарадасмрити* и *Брихаспати дхармашастра* (в шестата част). В нормативната *дхармашастра*-книжнина от

периода на късната индийска Древност се проследява развитие на връзката между занятие и съсловна принадлежност, в което занятието като фактор има засилена роля, а предписанията за съобразяване на областта на професионална дейност с варновата принадлежност се втвърдяват.

В **Глава трета** на дисертационния труд е направен обзор на предходни изследвания по проблеми на съсловно-кастовите отношения в Древна Индия и на интерпретирането в тях на въпроса за връзката между професионална и съсловно-кастова принадлежност.

В първата част на тази глава са проследени основните теории за формирането на древноиндийския варнов социален модел и мястото на връзката между професионална и съсловна принадлежност в тях. Отбелязано е, че въпросът за формирането на варновия социален модел е един от най-дискутираните в изследванията и все още няма общовалидно становище по този проблем. Като една от причините за това се сочи самото съществуване на модела, неговата многоаспектност и всеобхватност, фактът, че в него се преплитат разнородни обществени проявления и порядки – религиозни, свързани със стопанските дейности и управлението, както и с културни особености, наред с такива отнасящи се до семейните и битови отношения и практики, морала и етиката, светогледните представи и нагласи за ролята на човека в земния му път. Открито е, че релацията *занятие–варна* се очертава като недостатъчен в ролята си на самостоятелен фактор, но все пак съществен елемент от предпоставките

формирали, а и допринесли за характерността на традиционния индийски социален модел.

Във втората част на третата глава са поставени някои съществени въпроси във връзка с често използвана терминология като например за важноста да се разграничават понятията *варна* и каста. Подчертано е мнението, че анализите, насочени към изясняване в етимологичен и семантичен план на понятийния апарат в областта на изследванията на съсловно-кастовите порядки, са от ключово значение за напредъка в проучванията на традиционния индийски социален модел по същество.

В третата част на Глава трета е направен обзор на профилирани изследвания по социална история на Индия и за отделни социални категории във варновата йерархия. Очертано е развитието на тези изследвания във времето от третирането първоначално на проблемите на социалните отношения като част от общите по история, религия, общество и култура на Индия ранни изследвания, чието начало е през XVIII век; през отделянето на въпросите, отнасящи се до социални институции и практики в историята на Индия, в самостоятелни изследвания към края на XIX век.; до оформянето на обособено такова направление в индийската историография, което се разгръща след средата на XX век. Подчертано е, че преобладаващата част от трудовете, които набъбват до хиляди, се фокусират върху кастата като социално явление, както и това, че важно развитие в разгръщането на проучванията е отграничаването на *варната* и *кастата* като

различаващи се по същество социални деления. Посочено е, че в проследяването на паралели между изявени във варновия социален модел идеи и опорни за характерни за индийската мисловна традиция светогледни представи разните допринасяли в тази посока изследвания очертават различни аспекти, значими за вникване в същността на тези схващания, а и на самия варнов социален модел.

В четвъртата част на трета глава е проследено вече по-конкретно третирането на въпроса за връзката между професионална и съсловно-кастова принадлежност в предходни проучвания. Отбелязано е, че отнасящи се до релацията занятие–*варна* въпроси са засягани в множество изследвания, макар и тя да не е била предмет на самостоятелно целенасочено обзорно проучване. Отделни нейни аспекти обаче присъстват по един или друг начин – интерпретирани или само регистрирани, на практика във всеки анализ на традиционната индийска социална система като цяло или на конкретни характеризиращи системата черти и явления и съставлящи я единици.

В Глава четвърта са анализирани същността и ролята на връзката между професионална и съсловна принадлежност въз основа на древноиндийската нормативна *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина и в контекста на историческите развития в Древна Индия. Тя е основната съдържателна част на дисертационния труд. В нея се утвърждава, че варновият социален модел запазва осмислените в перспективата на представата за порядъка социални роли, включително с определянето на

специфична за отделните социални групи сфера на дейност и занятие, като същевременно проявява гъвкавост в това да допуска осъществяването им посредством адекватни на конкретната историческа реалност функции, и че в това отношение релацията занятие–варна се явява ключов фактор.

В част първа на Глава четвърта релацията занятие–варна е разгледана като предписание – функциониращо във варновия социален модел и с отражение върху цялостната древноиндийска обществена среда. Основни изводи, достигнати в резултат на направения анализ са:

- на фона на историческата перспектива на проследяване, занятието като варнов определител се очертава с нарастваща значимост;
- връзката между професионална и съсловна принадлежност заема все по-централно място във варновите норми и в нея намират отражение важни в развитието на варновата социална система като цяло аспекти, като преминаването от препоръчителни към ограничителни предписания и крайното отдалечаване на най-висшите от най-нисшите в йерархията със задълбочаването във варновите разграничения, като релацията занятие–варна, или по-скоро развилата във времето идея за нея, въз основа на цялостния смисъл който се влага в това обвързване, функционира в тези процеси като своеобразна опора;
- обвързаността между професионална и съсловна принадлежност в перспективата на варновата социална подредба е своеобразен мост за прокарване на варновите

и брахманистките светогледни представи в реалността на ежедневиия живот;

- заострянето на вниманието върху професионалната определеност на варните е един от приложените механизми за синхронизиране на варновия модел с променящата се обществена и стопанска среда;

- усиляването на значимостта на професионалния маркер като фактор в контекста на варновия модел, респективно и на релацията *варна*–занятие, е свързано с процеса на обществено-икономическото развитие;

- най-отчетливо засвидетелстваното отражение на практиката в нюансирането на варновата *дхарма* и моделирането на нормите се очертава именно в релацията занятие–*варна*;

- варновите предписания от своя страна моделират древноиндийската обществено-икономическа реалност нееднократно и в различни аспекти и тази посока на въздействие също в не малка степен отразява съществуването на варновите механизми;

- релацията занятие–*варна* изиграва роля за устойчивостта на традиционната индийска социална система като от една страна способства за опазването на модела в неговата същност, а от друга – за адаптирането му към нови реалности при същевременно регулиране на формите на приемането им.

В част втора на четвъртата глава се разисква занятието като призвание и като средство за препитание, както е засвидетелствано в древноиндийската нормативна *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина в концепцията за *карман* – отредените по варна дейности

(професионални и други), които всеки получава по рождение и трябва да следва в живота си в изпълнение на своята *варнадхарма*. Откроени са следните акценти:

- *карман* като придадена по *варна* характеристика се явява вродена, присъща дейност, свойствена по природа, но и обвързваща с определено поведение и реализация;

- в светлината на представата за *карман* професионалният избор е не само предопределен, упражняването на дадено занятие е призвание;

- като част от *свадхарма* реализацията в определена професионална област е своеобразен дълг към общността, а в по-широк контекст и към поддържането на порядъка. Основни изводи, достигнати в резултат на направения анализ в тази част са:

- концепцията за *карман* придава конкретни измерения на основополагащата представа за порядъка и важността на опазването му;

- чрез идеята за *карман* социалните роли се разпределят извън полето на обществената реалност и се подреждат въз основа на стойности, които са ценност в надхвърляща земната действителност пространствена и времева рамка;

- същевременно схващането за *карман* прокарва в реалните обществени отношения опората на стремежа към равновесие и ги насочва и регулира в дух на споделена отговорност за цялото;

- разпределението на основните обществени функции в контекста на варновия социален модел между *брахман*, *кшатрия*, *вайшия* и *шудра* по механизма на *варнадхарма* и *карман* с отреждането на присъщи за всяка *варна* дейности, представлява по същество модел на

професионална специализация в рамките на обществото като цяло, а овладяването и усъвършенстването на присъщите по *варна* занятия е важен аспект на тази специализация.

В третата част на Глава четвърта е поставен и разгледан проблемът за предписанията, регулиращи отклоненията от *варнадхарма*, които са също част от варновите норми, коментирани са параметрите на допустимост. Отбелязано е, че тези предписания формират т.нар. *анаддхарма* – разписаното за членовете на отделните варни за приемлив/неприемлив избор на препитание в извънредни условия, включително с упражняване на дадени занятия извън отредената по варна област на дейност. Проследени са промените в *анаддхарма*-нормите. Констатирано е, че в контекста на *анаддхарма* изглежда безпредметно дискутирането на въпроса за разминаване между варновия социален модел с исторически засвидетелстваната обществена действителност в принципен план, като между идеал и реалност, защото варновите порядки, така както са изложени в нормативната *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина съдържат ясно разписани възможности за отклонения от идеала, правила на допустимост на тези отклонения, както и последиците от неспазването им. Утвърждава се, че теорията за *анаддхарма* е поредна, при това ярка (в своята системност като цялостна нормативна уредба), илюстрация за отражение във варновите порядки на историческата обществено-икономическа и обществено-политическа действителност, за възприемчивост на

варновата среда към такива въздействия и способност да се променя, както и за изработените механизми за асимилиране на изменящата се среда, сред които важно място има и функциониращата релация занятие–варна.

В последната, четвърта част на четвъртата глава релацията занятие–варна е анализирана във връзка с други основополагащи варнови норми. Въз основа на свидетелствата от текстовите корпуси *Дхармасутра* и *Дхармашастра* и проследяването на историческите развития през периода на тяхното създаване, се достига до следните изводи:

- релацията занятие-варна се очертава като важна опора в преценката на дадена конкретна професионална дейност като приемлива или не, както и в прилагането на концепцията за *варнасамкара* (varṇasamkara) като механизъм за затвърждаване на принципните опорни варнови порядки с определянето на отклоненията като нарушения и утвърждаване на брака в рамките на дадена *варна* като норма, а също и за вписване и легитимиране като част от варновото общество на нови за него групи – новонастанило се население или практикуващи дейности извън обсега на обхванатите от варновите предписания;
- като важен по принцип критерий за занятията в перспективата на варновите порядки и релацията занятие–варна се очертава това доколко дадена дейност се осъществява самостоятелно или в служба на някого;
- в процеса на обществено-икономическото и обществено-политическото развитие в течение на историята, към критерия зависимост/независимост в следведическо време се наслагват и други, със значимост

в общата перспектива на варновия порядък, критерии за съизмеряване на занятията с отстоявани чрез варновите предписания обществени стойности, функциониращи в общия контекст на варновия социален модел, при това в широк диапазон (свързани с култовата практика, семейно-родствените отношения, представите за житейската реализация, морално-ценностната основа на варновия порядък), като по-конкретно такива постепенно прибавени и вписани във варновите порядки са заможността, донякъде властта, идеята за ненасилие, заостря се влиянието и на представите за чистота/нечистота;

- отчитайки проследените свидетелства и обстоятелства като цяло, може да се заключи, че в ранкирането на занятията в специфична скала в контекста на варновата система е явно, че съобразяването не е с това дали даден труд е физически или умствен, дали е квалифициран или неквалифициран, или пък доходоносен или нископлатен труд, нито дори с непосредствената полезност на дадена дейност, макар и частици от всичко изброено да са видимо вплетени в крайната оценка на всяко занятие, но пречупени през опорните за варновия порядък критерии за стойност и схващания, включително за смисъла и хода на съществуването; самите критерии за стойност, върху които стъпва ранкирането на занятията, видимо се ръководят от специфичните за варновата етика вменено чувство на отговорност към общността и за избягване на зависимост, като неприсъщо на естествения порядък качество.

В **Заключението** се извеждат основни акценти от проследяването в дисертационния труд на темата за връзката между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия, формулират се приносите на изследването, както и достигнатите резултати и направени изводи, които синтезирано са:

- в резултат на направения анализ на свидетелствата в *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнината за връзката между професионална и съсловна принадлежност варновият социален модел се очертава като организация на обществото, основана на функционално разпределение на ролите и на отговорност на съставлящите го единици към цялото – колективна (на отграничените в него групи) и индивидуална (на отделния член на варновото общество), като осмислянето на ролите намира изражение в градирането на социалните групи в йерархия, а на отговорността – във вменияването на тези роли като дълг, и и за двете релацията *занятие–варна* се явява опора, а във функционирането им – важен инструмент;

- в историята на варновия социален модел варновите предписания претърпяват развитие в прогресия препоръчителност–непрепоръчване–недопустимост, а вплитането им в правните норми им придава и задължителност, което в полето на релацията *занятие–варна* натоварва професионалните дейности с ограничения и оценъчна окраска съобразно варновата им определеност;

- релацията *занятие–варна* се очертава като едно от главните средства за поддържане на варновите порадки

като е подкрепена в тази си роля и от други опорни за системата регулации;

- въз основа на анализиранияте свидетелства от древноиндийските текстови корпуси *Дхармасутра* и *Дхармашастра* и проследяване на промените в изложените в тях варнови норми, осъществени в рамките на индийската Древност и във връзка с протичалите процеси на преобразувания в древноиндийското общество, в настоящия дисертационен труд се застъпва теза за изначална значимост на връзката между професионална и съсловна принадлежност във варновия социален модел и проследимо усилване на ролята ѝ като фактор в регулиращите варновите порядки механизми и във взаимното моделиране в течение на историческите развития на варновата и историческата обществено-икономическа и обществено-политическа реалност;

- релацията занятие–варна се поражда принципно от обществено-икономическата действителност, формира се въз основа на осмислената в представи за съществуването реалност на ведическото време, функционира в съгласие с реалността на основаващите се на схващанията за мирозданието варнови порядки и интерпретира реалната обществено-икономическа действителност в духа на варновите представи като на всеки ключов етап на развитие на обществените отношения се преформулира в някакъв аспект, за да синхронизира двете реалности – варновата и историческата;

- релацията занятие–варна изиграва роля за устойчивостта на традиционната индийска социална

система като от една страна способства за опазването на модела, а от друга – за адаптирането му към нови реалности при същевременно регулиране на формите на приемането им;

- релацията *занятие–варна* изиграва роля и в моделирането на исторически развития в Древна Индия нюансирани въз основа на функциониращите варнови порядки.

В обобщение на направените изводи в резултат на проучванията и осъществяването на настоящия дисертационен труд може да се посочи следното. Връзката между професионална и съсловна принадлежност се проявява като основно средство за хармонизиране на варновите порядки и променящата се общественно-икономическа и общественно-политическа действителност при преформулирането на варновите предписания на всеки нов етап в течение на историческото развитие в периода на индийската Древност. Релацията *занятие–варна* се явява същевременно и ключов фактор за опазването на основополагащи за варновия социален модел идеи и опорни за общоиндийската културна традиция ценности. Засвидетелствана като същностен аспект още при формирането на модела, в хода на развитието му заема централно място сред механизмите на функциониране и регулиране на варновите практики. Утвърждава се като своеобразен мост между въплътения във варновия социален модел идеал за порядъка и широк спектър обществени, културни, управленски и стопански институции като спомага за вграждането в тях на

допринесли за устойчивостта и характерността на общоиндийската културна традиция светогледни представи. Изиграва значима роля в историята на варновия социален модел. Способства за вникване в не винаги понятната за външния наблюдател древноиндийска, а и по-късна индийска действителност.

6. Приноси и практическо приложение на дисертационния труд

Основен принос на настоящия дисертационен труд е открояването на връзката между професионална и съсловна принадлежност като значим фактор за формирането и функционирането на древноиндийския варнов социален модел в обособено разглеждане чрез целенасочено обзорно проследяване в развитие на релацията занятие–варна въз основа на свидетелствата от древноиндийската нормативна *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина и историческата обществена действителност в Древна Индия. При систематизирането на извлечената от древноиндийски нормативни текстове от корпусите *Дхармасутра* и *Дхармашастра* информация за съществуто и осъществяването на връзката между професионална и варнова принадлежност, се очерта като важна тенденция засилващата се роля във варновите порядки на връзката между занятие и съсловие. В проследяването на проекцията на релацията занятие–варна в историческата обществено-икономическа и обществено-политическа действителност в Древна Индия с отражението, което има в нея през периода като част от варновите порядки, се изяви ролята на връзката между занятие и *варна* в

моделирането на обществените и стопански развития през индийската Древност и придаването на специфична индийска характерност на редица от тях. Приноси са и резултатите от направения анализ на функционирането на релацията занятие–варна в рамките на варновите норми през периода, от анализирането на мястото и ролята ѝ в развитието на варновите регулации в древноиндийската нормативна *дхармасутра*- и *дхармашастра*-книжнина, също и принципно на същността на релацията занятие–варна. Както и конкретно изводът, че същността на релацията занятие–варна по същество надхвърля функционалността – във функционирането ѝ се проявяват отразени далеч по-значими аспекти на древноиндийските схващания за порядъка и видимо касае ролите на социалните групи не в социума, а в мирозданието, както и техния принос с присъщите им качества и дейности за цялото на всеобщия порядък.

Като други приноси аспекти на настоящия дисертационен труд могат да бъдат посочени:

- очертаването на централното място, което релацията занятие–варна заема сред механизмите на функциониране и регулиране на варновите практики, на все по-значимото ѝ място във варновите норми в рамките на индийската Древност и като ключов фактор за опазването на основополагащи за варновия социален модел идеи и опорни за общоиндийската културна традиция светогледни представи и ценности;

- открояването на връзката между професионална и варнова принадлежност като своеобразен мост между

варновия социален модел и древноиндийската общественно-икономическа, общественно-политическа, образователна и културна реалност;

- изявяването на релацията занятие–*варна* като основно средство за хармонизиране на варновите порядки и променящата се общественно-икономическа и общественно-политическа действителност при преформулирането на варновите предписания на всеки етап в течение на историческото развитие в периода на индийската Древност;

- утвърждаването въз основа на проследените древноиндийски обстоятелства като цяло и конкретните свидетелства за релацията занятие–*варна*, че в ранкирането на занятията в специфична скала в контекста на варновата система съобразяването е с опорните за варновия порядък критерии за стойност, които се ръководят от специфичните за варновата етика вменено чувство на отговорност към общността и за избягване на зависимост, като неприсъщо на естествения порядък качество.

Приноси в по-общия контекст на изучаването на традиционния индийски социален модел са и поставянето на проблема за релацията занятие–*варна* в перспективата на акцентиранияте като важни в съсловностовите отношения днес в науката аспекти и насочването на вниманието върху отделни конкретни страни на варновите отношения и регулации, които не са намерили адекватно разработване в изследванията до днес. Разработването на темата наред с проследяване на интерпретирането на въпроса за връзката между

професионална и съсловно-кастова принадлежност в научните изследвания, спомага да се правят изводи, допринасящи за проникването в по-голяма дълбочина в проблеми на съсловно-кастовите отношения и като цяло.

В полето на практическата приложимост, настоящият дисертационен труд би могъл да бъде полезен на изучаващи история и култура на Древна Индия освен с разработката по темата и с коментирането на въпросите на терминологията, и с включените обзори на развитието на изследванията по социална история на Древна Индия и в частност на съсловно-кастовата система, както и на текстовите корпуси *Дхармасутра* и *Дхармашастра*, каквито на български език не са били публикувани.

7. Публикации по темата на дисертационния труд от индивидуалния докторантски план и отчети

Публикации в български издания:

„За зависимостта между съсловно-кастова принадлежност и занятие в Древна Индия според Законите на Ману”. – В: *Проблеми на древната обща история и култура – I* (сб. доклади от едноименната научна конференция, организирана от Центъра за древни езици и култури на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, София, 27-28 май 1994 г.), София, 1995 г.;

„Съсловно-кастовите норми в светлината на връзката между професионална и кастова принадлежност в Древна Индия”. – В: *Храм от светлина* (сборник), София, 2000 г.;

„Брахманството – социална или ценностна характеристика на индийската традиция”. – В: *Луна, бамбук и огледало – изтоковедски изследвания* (сборник), София, 2016 г.;

„Ценностна основа на древноиндийския варнов социален модел”. – В: *Духовност и морални ценности на Изтока* (сборник), София, 2017 г.

Доклади на национални научни конференции:

Занятието като варнов определител в Древна Индия (Втора национална конференция „Индия в българската наука“, София, 15-16 юни 2017 г.).

Доклади на международни научни конференции:

“Dharma as Duty and a Source of Social and Political Practices in Ancient India” (международна конференция “In the Mirror of Dharma: Indian Culture through the Ages”, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, 29 февруари – 1 март 2016 г.).